

рення державних нотаріальних контор у всіх містах України, де чисельність населення більше 25 000 осіб, встановлюють чисельність їхнього штату в кількості не менше трьох осіб, що мають свідоцтво про право на здійснення нотаріальної діяльності, а також передбачають пільги з оплати нотаріальних дій, отже, вирішують проблему доступу до нотаріальних дій соціально незахищених громадян України. Крім того, ухвалення проекту закону реєстр. № 9140–4 як закону сприятиме адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Верховна Рада України: веб-портал. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>.
2. Кармаза О., Гріненко О., Стрілько В. Нотаріальний процес з іноземним елементом: моногр. К., 2018. 216 с.
3. Кармаза О. Особи, уповноважені на вчинення нотаріальних дій у сфері спадкування: проблеми застосування та перспективи розвитку законодавства України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 1. Т. 1. С. 66–70.
4. Чиновники зможуть розпоряджатися власністю селян – президент Нотаріальної палати про законопроект № 9140. Судово-юридична газета в Україні. 30 жовтня 2018 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/127880-chinovniki-zmozhut-rozporyadzhatisya-vlasnistyu-selyan-prezident-notarialnoyi-palati-pro-zakonoproekt-no9140>.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Page/1>.
6. Кармаза О. Особливості оформлення прав на спадщину в органах місцевого самоврядування: проблеми застосування норм закону. Право і суспільство. 2015. № 1. С. 75–80.
7. Чуловський В. Зміни до порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: до питання про видачу свідоцтва про право на спадщину. Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: Міжнар. наук.-практ. конфер., м. Київ, 11–12 травня 2018 р. К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 48–49.

УДК 347.233

МИРОНЕНКО В.О.

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

У статті розглянуто способи захисту права власності. Констатована недостатня увага науковців до питань класифікації способів захисту прав власності. Здійснена систематизація способів захисту прав власності за українським законодавством. Зроблено висновок, що зобов'язальні позови є одним з елементів охорони права власності. Поруч із захистом права власності речово-правовими способами зобов'язальні позови, позови із завдання шкоди й інші є елементами цивільно-правової охорони права власності.

Ключові слова: *власність, захист, способи, цивільно-правова охорона, виндикаційний позов, негативний позов.*

В статье рассмотрены способы защиты права собственности. Констатируется недостаточное внимание ученых в вопросах классификации способов защиты прав собственности. Осуществлена систематизация способов защиты прав собственности по украинскому законодательству. Сделан вывод о том, что обязательственные иски выступают элементом охраны права собственности. Вместе с защитой права собственности вещественно-правовыми способами обязательственные иски, иски о причинении вреда и другие составляют совокупность элементов гражданско-правовой охраны права собственности.

Ключевые слова: *собственность, защита, способы, гражданско-правовая охрана, виндикационный иск, негативный иск.*

© МИРОНЕНКО В.О. – студент (Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

The article discusses about methods of protection of property rights. Stated lack of attention of scientists in matters of classification of property rights protection methods. The systematization of property rights protection methods under Ukrainian legislation has been implemented. It is concluded that the claims of obligation are one of the elements of the protection of property rights. Along with the protection of property rights by substantive and legal means, liability claims, injury claims and others constitute elements of civil law protection of property rights.

Key words: *property, protection, methods, civil law protection, vindication claim, negatory claim.*

Вступ. Право власності є одним з основних правових інститутів на всіх етапах історії держави і права. Різні епохи в історії розвитку людства характеризувалися притаманними їм формами власності та методами її захисту. Тому зрозуміла особлива увага, що приділяється інституту права власності в усіх системах права.

Право не тільки законодавчо закріплює та виконує регулятивну функцію щодо власності, а й природно забезпечує її захист. Звичайно, право власності є невід'ємним правом кожного, воно являє собою сукупність прав щодо власності та належності суб'єкта.

Майже кожна людина має у своїй власності речі, майно і має право вільно розпоряджатися цим майном на власний розсуд.

Соціально-економічні перетворення, що тривають в українському суспільстві, істотно зачіпають цивільно-правові відносини, зокрема відносини власності. Збільшення обсягів і темпів майнового обороту неминуче призводить до зіткнення інтересів власників. Водночас є різні правові способи, які допомагають урегулювати конфлікти між власником майна й іншими особами.

Правові проблеми власності та її захисту загалом висвітлені в останніх дослідженнях та публікаціях, у зв'язку із чим можна зазначити наукові пошуки О. Бандурки [1], О. Беянович [2], Т. Волинець [3], О. Желепи [4], Т. Котормус [5], С. Кравцова [6], І. Личенко [7], Є. Лінік [8], М. Матійко [9], І. Перестюк [10], А. Штанько [11].

Проте питанням класифікації способів захисту прав власності приділяло увагу не так багато дослідників. Серед останніх праць варто зазначити наукові студії С. Бандурки [12], С. Коросед [13], О. Кота [14], А. Ланько [15], О. Міронкіна [16], О. Мовчана [17], А. Новосад [18], А. Штанько [19].

Отже, способи захисту прав власності залишаються порівняно менше розглянутими сучасними дослідниками, що підтверджує актуальність здійснення нових наукових пошуків в цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація способів захисту прав власності за українським законодавством.

Результати дослідження. Засоби захисту, що застосовуються для охорони цивільних прав, зокрема права власності, надзвичайно різноманітні, тому класифікувати їх можна різними способами.

Існують, наприклад, приватно-правові, кримінально-правові й адміністративно-правові засоби захисту прав власності відповідно до характеру поведінки сторін і фактичної ситуації, яка зумовлює їх застосування. Також можна застосовувати інший критерій класифікації, а саме спрямованість дії засобів захисту в часі, відповідно до якого можна розрізнити захист перспективний та ретроспективний.

Ретроспективний захист має на меті відновити становище позивача як носія суб'єктивного майнового права, яке було порушено, шляхом надання йому грошового еквівалента або зобов'язання відповідача до такої поведінки, яка в прямій формі відновить статус-кво. Перспективний захист являє собою профілактику порушень майнового права в майбутньому і покладання на інших осіб обов'язків щодо утримання від тих чи інших дій або, навпаки, зобов'язання їх до вжиття запобіжних заходів, що виключають можливість завдання шкоди. Тобто цей захист розраховано на запобігання ризику завдання шкоди, тоді як ретроспективний реагує на вже завдану шкоду.

Згідно із зазначеним критерієм, більшість речових засобів захисту належать до групи ретроспективних, тому що більшою мірою вони застосовуються у зв'язку з уже зробленими порушеннями. Виняток становлять випадки, коли застосовуються засоби захисту, необхідні лише для усунення сумніву в здійсненні правочинів власником. Ілюстративними прикладами тут є так звані віндикаційний і негаторний позови. У такому разі право власності вже порушене: власник уже позбавлений володіння або ж йому перешкоджають у здійсненні прав користування майном. Тут наявна вже завдана шкода, а отже, характер захисту має ретроспективний характер.

Використовувати критерій спрямованості дії засобів захисту в часі можна також для розгляду захисту загалом. Право на захист надає власникові такі можливості: можливість самозахисту порушених цивільних прав; можливість використання наданих законодавством заходів оперативного впливу на порушника права; можливість звернення до компетентних органів з вимогами застосування до правопорушника заходів, що мають примусовий характер [20, с. 34].

Речово-правові способи захисту права власності у формі позовів належать до останньої з перелічених груп можливостей, що надаються власнику. Позов подається до суду, що є реалізацією можливості висування вимог щодо застосування до порушника права заходів примусового характеру. Це ще раз підтверджує ретроспективний характер речово-правових засобів захисту права власності.

Коли говоримо про ретроспективність, не можна не згадати про цивільно-правову відповідальність, яка їй, безумовно, притаманна: відповідальність настає саме як результат скоєння протиправних дій. У контексті аналізованої тематики поняття відповідальності є цікавим у своєму взаємозв'язку, співвідношенні з речово-правовими засобами захисту. Це питання зовсім не однозначне, в юридичній літературі висловлено дві думки, які, якщо не суперечать одна одній, то і не зовсім узгоджуються.

Так, перша позиція визначає відповідальність як один із засобів захисту цивільних прав та впливу на порушників. Зазначено, що різноманітність цивільних прав та обов'язків, відмінність у характері взаємовідносин суб'єктів дозволяє застосовувати широкий арсенал засобів захисту суб'єктивних цивільних прав і впливу на осіб, які не виконують або виконують неналежним чином свої обов'язки. Серед цих засобів чільне місце посідає відповідальність. Прихильники цієї позиції вважають, що в цивільному праві не все зводиться лише до цивільно-правової відповідальності [21, с. 86]. Вони бачать її досить вузьким за своїм змістом поняттям, що передбачає тільки майновий вплив на порушника.

Згідно з іншою думкою, відповідальність – це правове становище правопорушника. Вважається, що момент появи обов'язків правопорушника цілком відповідає виникненню стану відповідальності. Тобто порушник, усвідомивши негативну оцінку вчиненого правопорушення, має можливість добровільно компенсувати шкоду своїм майном, а отже, понести відповідальність. І тільки до осіб, які не усвідомили необхідності виконати обов'язок добровільно, застосовуються заходи державного примусу. Водночас може змінитися й розмір відповідальності [22, с. 116–117]. Отже, обов'язок виникає вже в момент порушення чужого майнового суб'єктивного права, а значить, саме в цей момент виникає стан відповідальності, тобто в особі з'являється усвідомлений нею обов'язок передати своє майно для відшкодування збитків. Усе це дає підстави припускати, що коли розуміти настільки глобально відповідальність, то позадоговірні засоби захисту права власності можуть виступати заходами відповідальності, а іноді навіть бути недостатніми для охоплення поняття відповідальності, оскільки відповідальність настає задовго до пред'явлення позову.

Безумовно, перше розуміння є занадто вузьким, оскільки воно радше відображає зміст матеріальної відповідальності, яка, у свою чергу, являє собою лише один з аспектів загальної відповідальності. Матеріальна відповідальність та речові засоби захисту співвідносяться як поняття одного рівня: те й інше є засобами захисту права, але застосовуються вони кожен у своїй ситуації, в якій необхідно саме таке застосування. Отже, у такому разі варто розмежувати поняття відповідальності як психологічного примусу, тобто дуже широкого явища по своїй природі, і матеріальної відповідальності, або майнового примусу.

Повертаючись до питання щодо спектра засобів із захисту права власності, проаналізуємо критерії, відповідно до яких будується прийнята у вітчизняній юридичній науці система засобів захисту.

Необхідність і можливість застосування того або іншого способу захисту права власності визначається насамперед характером порушення (чи загрози порушення) зазначеного права. Це може стати критерієм класифікації способів захисту права власності.

Зазначений критерій можна розширити, визначивши його так: розмежування проводиться залежно від характеру порушення права власності й змісту захисту, що надається. Тут можна виділити такі засоби захисту права власності, як:

- речово-правові;
- зобов'язально-правові;
- інші цивільно-правові;
- позови до публічної влади.

Не всі автори солідарні в питанні виділення окремих видів класифікації за даним критерієм. Деякі, наприклад, вказують тільки три з перелічених видів: речово-правові, зобов'язально-правові й інші способи захисту [23, с. 61].

Також існують пропозиції разом із традиційними речово-правовими способами захисту права власності, коли захист поширюється на річ, яка стала об'єктом порушення, виділяти з метою захисту універсальні способи. Водночас останні, ґрунтуючись на аналізі матеріалів арбітражних суперечок, визнаються такими, що переважають. До них належать такі:

- визнання права власності, звільнення майна з-під арешту; відновлення стану, що передував моменту порушення права власності, і зупинення дій, які порушують право, наприклад, звільнення помешкання шляхом вимоги про виселення орендаря після завершення термінів договору оренди майна;
- визнання оспорюваної операції недійсною, наприклад, угоди, пов'язаної з відчуженням майна юридичної особи, вартість якого визначається статутом;
- визнання недійсним нікчемного правочину, що був спрямований на відчуження власності, наприклад, договору купівлі-продажу держмайна, що не містить його вартісної оцінки;
- визнання недійсними актів державних органів чи органів місцевого самоврядування, які порушили право власності;
- самозахист прав власності, пропорційний порушенню, наприклад, опечатування власником приміщення з метою перешкоджання орендарю користування ним;
- позбавлення права, наприклад, права користування садівника об'єктами інфраструктури садівничого некомерційного об'єднання [24, с. 116].

Проте серед вищезазначених способів є й речово-правові (визнання прав власності), і зобов'язальні (звільнення приміщення за договором оренди через виселення). Отже, вибір такого критерію, як спосіб захисту права власності, є надто поверховим.

А. Ланько пропонує розділити способи здійснення захисту прав власності на чотири групи. До першої групи входять речово-правові способи захисту права власності. До другої – зобов'язально-правові способи захисту права власності. До третьої групи – способи, які впливають із різних інституцій цивільного права. Четверту групу утворюють засоби, що спрямовані на захист інтересів власника, коли право власності припиняється через підстави, передбачені законодавством [15, с. 287–288].

Така класифікація несуттєво відрізняється від вищезазначеної системи, а точніше, тільки найменуванням останньої із чотирьох наведених груп способів захисту.

Цікавою здається думка А. Новосад, за якою так звані іншими способами відбувається захист інтересів власника, а не права його власності, тоді як безпосередній захист права власності забезпечується речово-правовими способами, а непрямою – зобов'язальними [18, с. 102].

Речово-правові засоби захисту права власності являють захист від будь-яких посягань у разі порушення права власності. Ці засоби не пов'язані із зобов'язаннями та мають на меті або відновлення володіння, розпорядження чи користування належною власністю, або усунення перешкоди чи сумнівів у здійсненні цих дій. Інструментами є такі позови: виндикаційний та негативний; позов про визнання права власності.

Привілейоване становище речово-правових засобів захисту пояснюється двома основними вищезазначеними рисами:

- абсолютний характер – право захищається від необмеженого кола осіб, від будь-кого, хто порушить чи може порушити право власності;
- безпосередність порушення, тобто посягання відбувається на саме право власності чи на саму власність, точніше, створюється безпосередня перешкода для реалізації одного із прав власника (або всіх одразу).

Дискутуючи про конкретні способи, які можна відносити до речово-правових, складно переоцінити ту роль, яку відіграють речово-правові способи в загальній системі цивільно-правових засобів захисту прав власності. В юридичних джерелах навіть трапляються висловлювання, що свідчать про цілковите отождоження цих понять авторами.

Наприклад, зазначено, що до системи цивільно-правових засобів захисту прав особою власності, що застосовуються шляхом пред'явлення позовів, входять такі: виндикаційний позов; негативний позов; позов про визнання права власності; позов про звільнення майна від арешту [20, с. 209]. Тобто перелічуються суто речово-правові способи захисту права власності. Безумовно, з таким повним ігноруванням інших способів захисту погодитися не можна, хоча така позиція відображає найважливішу роль речово-правових способів захисту права власності.

Друга група – зобов'язувально-правові засоби захисту. Необхідність у цих способах захисту проявляється в разі порушень майнового характеру, спрямованих проти здійснення законних прав власника. Їх характеризує попереднє порушення певних договірних чи зобов'язальних правовідносин між правопорушником і власником. Вони спрямовані на захист права власності опосередковано, через норми, що регулюють зобов'язальні відносини, зокрема щодо завдання шкоди, про повернення безпідставно надбаного майна, норми договірної права.

Іноді на практиці складно визначити, до якого із двох різновидів цивільно-правового захисту, речово-правового або зобов'язально-правового, має вдатися особа, чиє право власності порушено.

Можна виділити такі критерії, на які потрібно звертати увагу під час вибору між двома названими видами засобів захисту:

- спосіб порушення: безпосереднє посягання на право власності або опосередковане, через порушення інших відносин;
- вид об'єкта: на відміну від речових, зобов'язальні засоби можуть мати об'єктом будь-яке майно, речі та різні права (наприклад, безготівкові кошти, цінні папери в бездокументарній формі, права користування тощо);
- наявність предмета: речово-правові позови не можна пред'являти за відсутності індивідуально визначеного майна як предмета спору, тобто це захист речового права на майновий об'єкт, який зберігається в натурі;
- і, нарешті, основний критерій – характер порушеного права: речово-правові засоби захищають абсолютне право, а для зобов'язальних необхідна наявність відносних правовідносин між учасниками спору. Спір повинен виникати саме із цих правовідносин.

В юридичній науці робляться спроби тіснішого співвіднесення зобов'язальних способів захисту права власності й речово-правових. Наприклад, можна віднести всі засоби цивільно-правового впливу до способів захисту права власності. Є три основних елементи змісту права власності. Порушення суб'єктивних прав власника може бути у вигляді порушення прав володіння, користування й розпорядження майном. Зі змісту права власності випливають і три способи цивільно-правової охорони права власності:

- у разі порушення права володіння майном, яке зазвичай супроводжується порушенням права користування ним, у власника виникає право на витребування майна в натурі, тобто з'являється право на виндикаційний позов до незаконного власника;
- у разі створення перешкод реалізації права власності через порушення прав користування, без порушення прав володіння, у власника з'являється право на вчинення негаторного позову, що спрямований на усунення обмежень на шляху правомірного користування власником певним майном;
- крім того, власником може бути пред'явлений зобов'язальний позов щодо витребування речі, щодо відшкодування збитків, позадоговірної шкоди, щодо повернення безпідставного збагачення, щодо визнання угоди недійсною тощо [21, с. 174]. У даній класифікації, замість згадки про захист права розпорядження, ідеться про зобов'язальні й інші позови.

Очевидно, що зобов'язальні позови не більш близькі до захисту права розпорядження, ніж будь-які інші. Група випадків, віднесених до останнього пункту, характерна не тим, що тут має місце порушення права розпорядження, а тим, що в цих випадках на базі права власності виникають зобов'язальні правовідносини. Саме вони, а не право власності, надають матеріальне право на позов. Усе це свідчить про те, що група випадків, віднесених до останнього пункту, не дає підстав для розгляду її в засобах захисту права власності та має місце лише в індикаційних і негаторних позовах як способах захисту права власності.

Висновки. Отже, з огляду на вищезазначене формулювання поняття охорони права власності, зобов'язальні позови є одним з елементів охорони права власності загалом. Разом із захистом права власності речово-правовими способами зобов'язальні позови, позови із завдання шкоди й інші є елементами всієї сукупності цивільно-правових норм, що забезпечують нормальний та безперешкодний розвиток даних відносин в інтересах власника і суспільства загалом, тобто цивільно-правову охорону права власності.

Перспективами подальших розвідок є більш детальне дослідження тріади права володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. Заходи адміністративно-правового захисту власності. Європейські перспективи. 2017. Вип. 1. С. 5053.
2. Беляневич О. Проблеми захисту права власності Українського народу. Приватне право і підприємництво. 2017. Вип. 17. С. 10–16.
3. Волинець Т. Захист права комунальної власності. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2017. Вип. 5. С. 273–278.
4. Желепа О., Мившук В. Узагальнення практики застосування судами законодавства, що регулює захист права власності на тимчасово окупованій території України, на території проведення АТО та у зв'язку з проведенням АТО: проблемні питання. Судова апеляція. 2017. № 1. С. 130–143.
5. Котормус Т. Поняття та ознаки адміністративно-правових гарантій захисту права власності громадян України в районах проведення антитерористичної операції. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2017. № 865. С. 249–256.
6. Кравцов С. Поняття та система способів захисту права спільної власності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. Вип. 29 (2). С. 24–26.
7. Личенко І. Адміністративно-правові основи гарантування захисту законних інтересів громадян України у сфері власності. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 855. С. 410–417.
8. Лінік Є., Булик І. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2018. № 1. С. 47–54.
9. Матійко М. Особливості цивільних правовідносин щодо захисту права власності. Молодий вчений. 2017. № 8. С. 372–375.
10. Перестюк І. Захист прав громадян на приватну власність: аналіз діяльності вищих органів публічної влади в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління». 2016. № 1. С. 94–102.
11. Штанько А. Вindikаційний захист права власності та інших речових прав (огляд останніх досліджень). Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 3. С. 48–52.
12. Бандурка С. Способи захисту права власності підприємства. Наше право. 2016. № 1. С. 146–149.
13. Короед С., Прут Ю. Реалізація превентивного способу захисту права власності в цивільному судочинстві. Судова апеляція. 2017. № 1. С. 92–98.
14. Кот О. Превентивні способи захисту права власності у системі захисту прав. Юридична Україна. 2016. № № 7–8. С. 38–45.
15. Ланько А. Класифікація способів захисту права власності. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2015. № 30. С. 285–292.
16. Міронкін О. До питання про способи захисту права спільної власності в судовому порядку. Наука і правоохорона. 2014. № 1. С. 66–75.
17. Мовчан О. Цивільно-правові способи захисту права власності дитини на житло. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 144–153.
18. Новосад А. Способи захисту права власності громадян. Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2015. № 2. С. 101–104.
19. Штанько А. Система способів судового захисту права власності та інших речових прав. Вісник Національної академії прокуратури України. 2017. № 2. С. 38–47.
20. Личенко І. Захист законних інтересів громадян України у сфері власності: адміністративно-правове дослідження: моногр. Львів, 2014. 415 с.
21. Кот О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: моногр. К., 2017. 492 с.
22. Процесуальний примус в адміністративній відповідальності: моногр. / В. Колпаков та ін. Харків, 2011. 416 с.
23. Актуальні проблеми захисту права власності: матер. круглого столу, м. Одеса, 17 червня 2016 р.; за заг. ред. Є. Харитоновна. Одеса, 2016. 102 с.
24. Захист права власності українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України: матер. І щоріч. міжнар. наук.-практ. конф., 22 вересня 2016 р.; Генпрокуратура України. К., 2016. 224 с.